

ЖАҢЫ ЖЫЛЫҢЫЗДАР МЕҢЕҢ!

«ЫСЫК-КӨЛ БИОСФЕРАЛЫК АЙМАГЫНЫН» БАШКЫ ДИРЕКЦИЯСЫ

ГЕНЕРАЛЬНАЯ ДИРЕКЦИЯ «БИОСФЕРНОЙ ТЕРРИТОРИИ ЫСЫК-КӨЛ»

Ар токсондукта чыгуучу маалымат бюллетени
Ежеквартальный информационный бюллетень

№ 4 (44) Октябрь, 2009 жыл

● Куттуктоо

ЖАКШЫДЫКТЫН ЖЫЛЫ БОДСУН

Жыргалбек АБДЫЛДАЕВ, «Ысык-Көл» биосфералык аймагынын директору

Урматтуу касиеттүү жөргөбиздин тургундары!

Сиздерди ыйман, ырашкерлик айтып, бейпилдиктин отун жагып астанабызга кирип келген жаны 2010-жылыңыздар менен чын жүрөктөн куттуктаймын!

Мына ошентип, босогосун жаңыдан эле аттаган жаңы кылымыбыздын дагы бир жылдын артка калтырып олтурабыз. Жылдын жаманы жок эмеспи. Өтүп бара жаткан жыл да биздин коомдук, саясий, экономикалык жана маданий турмушубузда өзүнүн тарыхый суртумдору менен эсте калды десек аша чапкандык болбос. Демократиялуулуктун шапатысында Кыргыз Республикасынын Президентигине Курманбек Салиевич Бакиевди шайлап алдык. Саясий бул өнөктүктө областыбыздын калайык калкы бир идеяга баш кошкондуктарын айгинелеп, көлөчөккө кош көңүл карашпай демилгелүүлүктөрүн жана активдүүлүктөрүн данистелей алышты.

Ошондой эле Ысык-Көл областынын уюшулгандыгынын 70 жылдык мааракеси дагы дубаныбыздын жашоочуларынын коомдук, өндүрүштүк турмуштагы жетишкендиктери менен белгиленип, алдыга аткаруу үчүн омоктуу максаттар коюлду. Алардын арасында бүгүнкү күндө унуткарууга, көмүскөдө калтырууга эч болбогон экология, табиятты коргоо маселеси да бар.

Кучагына дубаныбыздын администрация территориясын толугу менен өзүнө камтыган «Ысык-Көл» биосфералык аймагы ырасында эле дүйнө эли суктана турган кереметтүү да, касиеттүү да, ырыскылуу да жер. Илимий изилдөө институттарынын, окумуштуулардын акыркы берген маалыматтары боюнча бүгүнкү күндө биорезерватта сүт эмүүчү жаныбарлардын 54, канаттуу куштардын 294, кургак жерде, сууда жашоочулардын 3, көскөлдүктөрдүн, жылаандардын 11, өсүмдүктөрдүн 2500 ден ашык түрлөрү бар. Жогорудагы биологиялык ар түрдүүлүктөрдү сактап, коргоп калууда жана аларды байытууда «Ысык-Көл» биосфералык аймагынын башкы дирекциясында, анын тутумуна кирген «Ысык-Көл», «Сарычат-Эрташ» мамлекеттик коруктарында, «Каракол» улуттук жаратылыш паркында, «Чоң-Жаргылчак», «Жети-Өгүз», «Ак-Суу», «Түп», «Көң-Суу» жана «Долон» мамлекеттик корукчаларында жаратылышты коргоо мыйзамдарына ылайык салмактуу жумуштар аткарылууда. Түзүлгөн жана бекитилген иш-божомолго ылайык аларда биологиялык техникалык иш-чаралар ырааттуу жүргүзүлүүдө.

Бирас, аймагыбыз кайталангыс, ажайып кооздукка ээ. Тилекке каршы анын флора менен фаунасына сырттан көз арткандар, жааы журт пайдаланууга тийиш болгон чөлкөмдөрдү өз менчигине айландырууну

каалагандар да жок эмес. Жогорудагыдай терс көрүнүштөрдү ооздуктоо максатын көздөп, башкы дирекция Сары-Жаз сырт өрөөнүн өзгөчө корулуучу жаратылыш аймагына айландыруу маселесин көтөрүп чыккан болчу. Демилге областык мамлекеттик администрациясы тарабынан колдоо таап, жакында «Сары Жаз» улуттук жаратылыш паркын түзүү» жөнүндө атайын токтом кабыл алынды жана аны бекитип берүү өтүнүгү менен Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө жөнөтүлдү. Ошондой эле Тоң районундагы дарылык касиети мол Кара-Көлгө өзгөчө корулуучу жаратылыш аймагынын статусун алып берүү далалаты дагы ар тараптан колдоо табууда. Андан кийин Жети-Өгүз районунун Тосор айылынын алдындагы Кыргызстандын Кызыл Китебине киргизилген ак куулардын жана Ысык-Көлдүн нукура балыгы болгон чабактардын, май чабактардын мекени «Ак-Чий» булуңун башкы дирекциянын өзгөчө көзөмөлүнө алуу багытында таасирдүү аракеттер жүргүзүлө баштамакчы.

Бүгүнкү күндө бизди катуу тынчсыздандырган балык көйгөйү. Ысык Көлдү балык өндүрүү промыселине айландыруу максаты менен сырттан алынып келинген балыктар жырткыч чыгып, алар жергиликтүүлөрдү жок кылууда. Турмуш жагдайга байланыштуу балык менен күн өткөргөндөрдөн куру эмеспи. Бул багытта Кыргыз Республикасынын Президентинин балык уулоого тыюу салган Жарлыгынын чыкканына карабастан жагдай талаптагыдай болбой жатат. Ошондуктан сырттан дөмөөрчү тартып, ПРООНдун глобалдык экологиялык фонду менен бирдикте Ысык-Көлдүн жергиликтүү балыктарын сактап калуу, көл жээгинде иштеп жаткан балык чарбаларын майда көлмөлөргө көчүрүп, аны балыкчылыктан оолактатуу багытында саамалыктар жаралууда.

Эл аралык Азия өнүктүрүү банкынын колдоосу менен биосфералык аймактагы шаарлардын экологиялык инфраструктурасын жакшыртуу багытындагы жумуштар башталуу алдында турат. «Сарычат-Эрташ» мамлекеттик коругунда ялңздук адистердин катышуусу менен спутниктик байланышты колдонуу аркылуу аркаркулжанын журт которууларына байкоо жүргүзүү натыйжалуу улантылууда.

Урматтуу «Ысык-Көл» биосфералык аймагынын жашоочулары жана меймандары!

Жаратылыш жалпыбыздын кенчибиз. Аны көздүн карегиндей сактоо бардыгыбыздын ата журт алдындагы ыйык парзыбыз. Өз ара түшүнүүчүлүктө биргелешип аракет жасасак, прогресивдүү көз караштагы адамзатынын алдында жүзүбүз жарык болот деп эсептеймин.

Келе жаткан жаңы жылыңыздар жакшылыктын, экономикалык жактан өрүш алуунун, бейпилчиликтин жылы болсун. Ыйык коломтонүздөрдө ар дайым от жанып турсун. Ачык асман алдында келкелдүү өмүр сүрөлү.

Ылайым Көкө Теңир колдосун!

Учитывая критическое состояние эндемичных видов рыб в озере Ысык-Куль, которое является центром внимания биосферной территории «Ысык-Куль», генеральная дирекция приветствует усилия проекта ПРООН/ГЭФ по улучшению управления рыбных запасов, в рамках которого было сделано первое предложение о новом режиме управления.

Как известно, генеральная дирекция биосферной территории «Ысык-Куль» имеет статус биосферной территории образованная постановлением Правительства Кыргызской Республики № 623 «О биосферной территории «Ысык-Куль». В 2001 году биосферная территория «Ысык-Куль» включена во Всемирную сеть биосферных резерватов ЮНЕСКО создаваемых как территории по сохранению объектов мирового исторического и культурного наследия, уникальных экосистем как потенциальный объект всемирного наследия ЮНЕСКО. Кроме этого в 2005 году Правительство Кыргызской Республики сделало предложение внести Ысык-Куль в качестве культурного ландшафта в предварительный список.

В Вашем представлении не учитываются роль гендирекции как высший орган управления биосферной территории «Ысык-Куль» по исполнению требований Закона, и Положения Правительства Кыргызской Республики «О биосферной территории «Ысык-Куль» или Вы с ними не полностью ознакомлены. По требованиям международного стандарта биосферных резерватов все вопросы, связанные с охраной окружающей среды на этом резервате решаются с его главным органом управления. Гендирекция в Вашем отчете представлена только лишь как научная организация по проведению мониторинга.

Тщательно прочитав данное предложение, генеральная дирекция биосферной территории «Ысык-Куль» просит взять во внимание следующие комментарии вопросам Проекта ПРООН/ГЭФ.

Стремления советских структур целенаправленного интродуцирования определенных видов рыб в озеро сделать Ысык-Куль рыбным водоемом с экономической пользой дали противоположный эффект и привели к вымиранию местных эндемичных видов рыб или значительно вытеснили ее за пределы обитания, тем самым привели к потере не восстановимого биологического разнообразия. В настоящее время неконтролируемые рыбные фермы, т.е. садковые

Международному эксперту по рыбной политике г-ну Хеймо Микко

Менеджеру проекта ПРООН/ГЭФ Аламанову Азату

КОММЕНТАРИЙ

Генеральной дирекции биосферной территории «Ысык-Куль» на предложенный Новый Режим управления рыбным запасам в рамках проекта ПРООН/ГЭФ «Усиление политики и нормативно-правовой структуры для решения проблем сохранения биоразнообразия в рыбной отрасли»

хозяйства, чьи катастрофические экологические последствия уже выявляются. Исследования показали что озеро Ысык-Куль слишком восприимчиво реагирует на использование рыбных ресурсов в промышленных масштабах и экологически приемлем только при использовании для любительского рыболовства.

При этом следует еще раз вспомнить исторический аспект, когда до середины 19-го века Ысык-Куль не использовался коренными жителями ни для купания, ни для рыболовства, а имел статус священного озера.

Исходя из вышеизложенного, гендирекция предлагает следующее:

1. Необходимо запретить любое интенсивное использование региона, имеющего статус биосферной территории сделать озеро Ысык-Куль рыбным водоемом для развития рыбных хозяйств. В вашем предложении отмечено усилить деятельность департамента рыбных хозяйств (добыча, переработка, сбыт рыбной продукции) с чем мы не согласны, хотя бы на ближайшие десять лет.

2. Ввести категорический запрет на установку и эксплуатацию садковых хозяйств в озере, которые ведут к биологическим загрязнениям и разработать срочный план мероприятий для поэтапного переселения

существующих рыбных ферм в другие водоемы.

3. Добычу и сбыта рыб с 28 садковых хозяйств в озере запретить до полного переселения их на другие водоемы, этим самым ускорим переселение садковых хозяйств. Есть немало случаев, под видом лова с этих хозяйств отлавливается рыба с озера и реализуется. Отнести к нарушениям реализации всех видов местных рыб. В настоящее время сбыт не рассматривается как нарушение.

4. Исключить озеро Ысык-Куль из списка промышленных водоемов

рыбных ресурсов в рамках любительского рыболовства. Также необходимо пересмотреть систем контроля и охраны и выявить пути более эффективного проведения

6. Проекты на создание садковых хозяйств, должны проходить экологическую экспертизу в Госагентстве по охране окружающей среды и лесному хозяйству при Правительстве Кыргызской Республики, а не территориальном управлении ООС.

7. ОВОС до представления в экологическую экспертизу должна согласовываться с ГДБТ «Ысык-Куль»

8. Внести изменение в законодательство относительно участия местных сообществ.

Генеральная Дирекция готова содействовать в оказании консультации местным общинам и пользователям этих ресурсов.

9. Возложить функции надлежущего контроля над созданием и ведением деятельности садковых хозяйств и за качество работы контрольных инспекций на гендирекцию как главного органа биосферной территории «Ысык-Куль» указанной в Положении о биосферной

5. Необходимо разработать соответствующие системы на основе имеющейся законодательства, которые позволят получение разрешения, как и краткосрочного для туристов, так и долгосрочного ограниченного разрешения для местных жителей использования

Для информации: Настоящее письмо было направлено за №123 от 27 октября 2009 года проекту ПРООН/ГЭФ «Усиление политики и нормативно-правовой структуры для решения проблем сохранения биоразнообразия в рыбной отрасли». Но ответ до сегодняшнего дня не получен. Это говорит об игнорировании на замечания Гендирекции представителями проекта.

территории.

10. Необходимо, чтобы любая научная деятельность, особенно мониторинги и оценки состояния рыбных запасов проводились с участием ГДБТ «Ысык-Куль» и что только с ее согласия устанавливались лимиты любого природопользования, что в последнее время не практиковалась. Это необходимо прописать в соответствующих нормативных документах.

Кроме этого в Вашем отчете отмечено, что проект будет выделять шесть моторных лодок для инспекционной службы, по нашему мнению целесообразно было бы направить эти средства на мероприятия по переселению садковых хозяйств на другие водоемы. Результаты просит Вас представить результаты поездок на места изучения рыб, в ходе которого проект получил новую информацию о текущем состоянии рыбных запасов в озере. Любой проект, касающийся экологической политики и функционирующей на биосферной территории, подотчетен перед генеральной дирекцией. В этой связи гендирекция просит Вас представить отчет о проделанной работе по Проекту ПРООН/ГЭФ №00058610 (PIMS № 3217).

Исходя из вышеизложенного, проект создается мнение, что проектом не проводились мониторинги по определению разновидности рыб, а данные собраны по словам некоторых специалистов соответствующих отраслей и использовались литературы. Рекомендации проекта были ранее определены соответствующими структурами и Ваши комментарии по этим вопросам считаем излишними.

Исходя из вышеизложенного, генеральная дирекция биосферной территории «Ысык-Куль» считает, что проект не оказал никакой материальной или финансовой помощи в решении проблем в рыбном хозяйстве, проведении мониторинга, исследований, а лишь ограничил проведение семинаров, сбором данных от специалистов и констатированием ранее выявленных фактов.

Генеральная дирекция биосферной территории «Ысык-Куль»

• Конкурс

ЖЕҢҮҮЧҮЛӨР АНЫКТАЛДЫ

Газета окурмандарына мурдатан маалым болгондой биосфералык аймактын башкы дирекциясы жыл башынан массалык меймат каражаттарынын арасында табият коргоо, экология темасы чагылдырылган автордук материалдарга конкурс жарыялаган болчу. Анын шарттары жергиликтүү басымалардан жарык көрүп, сынактын жеңүүчүлөрүнө кызыктуу сыйлыктар коюлган эле.

Ырас, аймагыбызда табият коргоо, экология багытында ишмердүүлүк шилте аркалп жатат. Ошого карабастан көңүл кирдеткен көрүнүштөр, түшүндүү маселелер да жок эмес. Анын үстүнө Ысык-Куль областынын дүйнө коомчулугунун назарына алынып, кайталанып, ажайып көз табиятын муундардан мууна сактап калуу максатында эл аралык биосфералык резерваттардын катарына кошулуп, Бириккен Улуттар Уюму тарабынан таанууга ээ болушу адам менен жаратылыштын тыгыз байланышын камсыз кылуу, региондун биологиялык ар түрдүүлүгүн сактоо жана байытуу багытындагы милдеттерди аткарууда жалпыбызга олуттуу милдеттерди жүктөп отургандыгы талашсыз.

Жакында, тактап айтканда, Кыргыз Республикасынын маанымат жана басма сөз күнүнө карата башкы дирекцияда конкурстун жыйынтыгы чыгарылды. Бул багытта иш жүргүзгөн комиссия мүчөлөрү сынакка арналган материалдардын республикалык «Кыргыз Туусу», «Эркин

Тоо», эл аралык «Заман Кыргызстан», областтык «Ысык-Куль кабарлары» газеталарына жарыяланып, областтык теле көрсөтүүсүнөн эфирден кеткендигин баса белгилешти. Сунуш кылынган эмгектерде конкурска коюлган талаптардын бардыгынын камтылгандыгы айтыне болду.

Ошентип, табият коргоо жана экология сынагынын жыйынтыгы менен эмгектин ардагери, карыя журналист Сартбай Дубанбаев, «Кыргыз Республикасынын маданиятына эмгек сиңирген ишмер», акын жана журналист, областтык «Ысык-Куль кабарлары» газетасынын редактору Абдыжапар Эмбердиев, дубаныбызга гана эмес жумуриятыбызга таанымал журналист, «Алтын калем» сыйлыгынын ээси Шейшекан Жанаалиева, көркөм сөздүн чебери, журналист. Балыкчы шаардык «Балыкчы» газетасынын редактору Кубанычбек Тентиев, областтык телерадио компаниясынын оператору, кабарчы Сталбек Саманчиев жеңүүчүлөрдөн деп табылышты. Мөрөй ээлерине баалуу сыйлыктар тапшырылды.

Айтмакчы, келерки 2010 жылы «Ысык-Куль» биосфералык аймагынын уюштурууларына 10 жыл толот. Демек, конкурс сапарынан андан ары дагууланат. Табиятка кайдыгер карабаган, жаратылыш деп «ооруган» атуулдарыбызды сынакка кайрадан чакырабызды эртепел кулак кагыш кылып коймокчубуз.

«Ак куу» пресс.

• Кайрымдуулук

КАМКОРДУКТАР КӨРҮЛҮДӨ

Адам баласынын башына нерлер гана келип, нерлер гана кетпейт. Кээде ал маңдай «чарк» жарылган эбегейсиз бактылуулуктун, кубанычтын кучкадыга болсо, айрым учурларда тагдырдын оор сыноолоруна дуушарланып, көңүл күйү, жараланып, тирүүчүлүктөн жан дүйнөсү кирдеп, ачуу жагдайга дуушарланат эмеспи. Мына ушундай учурда жанында жылуу сөзүн айткан жакын адамың турса, «жеңилинди жерден, оорунду коңдон алса» тебиз кыжырап жетпей эмел!

Балыкчы шаардык Мариясынын атайын токтому менен калаадагы Жамбул көчөсүнүн тургуну Атыгаева Аниса апанын «Ысык-Куль» биосфералык аймагынын башкы дирекциясынын камкордугуна алынгынына жылдар айланган баратат. Мекеменин жетекчилиги, анын алдындагы профсоюздук уюмдун мүчөлөрү социалдык жактан жардамга муктаж, жалгыз бой эинин үйүнө мезгил мезгил менен барышып, моралдык жана материалдык жактан колдоо көрсөтүп турушат. Жакында эле карьер күнүнө карата алага биозерваттын жетекчилигинин атынан эки миң сом ыйгарылып, жакшынакай каалоо тилектер айтылды. А. Атыгаева да байчелик батасын берип, табият коргоочулардын иштерине ийгиликтерди каалады.

Албетте, социалдык жактан жардамга муктаждардын бардыгына көмөк көрсөтүүгө чама жетсе кан! Ошентсе да башкы дирекция жергиликтүү уюм менен бирдикте көмөк сурап кайрылгандардын көңүлдөрүн оорутпоонун далалаттарын көрүүдө. Үстүбүздөгү маалымат калаада жашаган 10 адамга азда болсо тыгын-таян болсун деген таяздык бир миң сомдон ыйгарылды. Ал эми майлыктар күнүнө карата республикалык майлыктар коомдук бирикмесине 5120 сом, Балыкчы шаарындагы «Жалын» жетим балдар коомуна,

«Азиздер жана дүйлөр» коомуна, «Балыкчы шаардык майлыктар» коомуна эки миң сомдон ачка каражаттары которулуп берилди.

Ысык-Куль областындагы Ак Суу районунун Жол-Колот айылында жашаган Медерванов да тумушу оор жагдайга кирептелген экен. Ага көмөк көсөтүү багытында областтык мамлекеттик администрациясынын каты колдонгон болчу. Маселе жетекчилик менен профсоюздук уюмдун биргелешип чогулушунда талкууланып, жардамга муктаж жаранга он миң сом жөнөтүлдү. Жогорудагыдай эле материалдык жардамдар дубаныбыздын бир катар коомдук уюмдарына да жөнөтүлдү.

Жергиликтүү профсоюздук уюм башкы дирекцияда эмгектенешкен кызматкерлердин турмушу менен жакындан тааныш. Алардын үзүрлүү эмгектенүүлөрү үчүн түзүлгөн шарттар, айлык акыларын өз учурунда алышы, түзүлгөн градишке ылайык өргүлгөргө чыгуулары көңүлдүн борборунда. Мындан тышкары үй-бүлөлүк шарттарына байланыштуу материалдык колдоого муктаждардын өтүнүчтөрү сатрап калбайт. Алсак, үстүбүздөгү жылы эле төрт кызматкерге бир айлык акыларынын өлчөмүндө колдоо көрсөтүлдү.

Мына, жыңы 2010-жылы босого алдында турат. Мүмкүнчүлүктөн пайдаланып жалпы эле жумурай журтту, кесиптеширимиң жаңы жылы менен чын жүрөктөн куттуктамын келет. Жаңырган жыл ар бир үй-бүлөгө ырыскы ынтымакты, чын ден соолукту, узун өмүр алып келсин. Ылайым көңүлүбүз оорубасын.

Нургул ТОКТОМБАЕВА,
«Ысык-Куль» биосфералык аймагынын башкы дирекциясынын профсоюздук уюмунун төрайымы.

Бүгүнкү күндөгү көбөйүлүү маселелердин бири болгон балык темасына кайрылууда күрдө аймактарда жүргөн калемдер агамдын каңырыгына токтоломуз келет. Анткени, анын түшөлгүсүнөн жаралган ыр саптары менин айтайын дегениме демөөр болжолууда, оюмду улантмакчы.

Өчү бардай тынмын албай жулунуп, Кайберендин бири эленип унутуп. Мекеңиңи туш тараптан тарытып Адамзатты эмне болуп баратат?

Түн күзөтүп көлгө калай шилтешип, Толкундардын сырдыгын сун кирдетип. Карашы тиштеп кулап түшүп кайыктан Айрымдары көлгө чечүп жатышат.

Толгоо кыстап, булуң итдеп ак таңда, Уруктары жашоо күсөп жалаңда.

Торго шилтеп бакалоордон жарыктык Мына-мына көз жарам деп турганда.

Жайга жетпей бошонуну көздөгөн, Жашоо издеп ара жолдо көк тереп. Тукумдары уячада тумчугат Кайдан сезсин бул жалгандын өктөмүн.

Өмүр шапы жашоо улоо тыңдайлы, Табияттын тартууларын сыйлайлы. Жараткандын жазасына кабылып Биз да бир күн курут болуп калбайлы.

Учур маселеси

Болмок.

Ысчам аракеттеги рейддердин жүрүшү далилдөөдөй республикалык балык департаментинин, областтар аралык айыма- чөйрөнү коргоо башкармалыгынын өкүлдөрү менен бирдикте иш жүргүзгөнүздө ич ара тиришүүлөрдүн, «силер ким эленер?» деген кыздагы топточулуктардын жаралып жаткандыгын жашырбашыбыз керек. Мындай ич күптүлүктөрдүн жалпы демилгеге терс таасирин тийгизгендигинен башка пайдасы жоктугу баарыга белгилүү. Ошого карабастан «Көлдөгү балыктын кожоюну менин!» деген көркүктү койгулоо тазо көңүлдү желелетип, ал баса браконьерлердин чырактарына май тамызууда.

Илимий изилдөөлөр ырастасандай Ысык-Көлдүн нукура балыктары суу бетиндеги жана түбүндөгү балыр сыяктуу өсүмдүктөр менен азыктанышы, суу тазалоочу касиетке ээ экен. Мына ошондуктан ата-бабаларыбыз кайберендердин бири катары «суу куртуна» кол салышпай келишкен окшобойбу. Чындыгында эле дубаныбыздан жашоочуларынын балыкка күнү качан түштү эле? Кийинки он жылдыкка чейин балыксыз оокат өткөрүп келбедик беле. Сыйгы, түзүлүп жаткан жагдай табият байлыктарына ойлонулбастан кол салуунун бири шөкүлдү жана эртеңки жаратылыш менен адамдын гармоникалуу жашоолоруна баа бербегендиктин ачуу чындыгы сыяктанат.

Сууро салгым келет. Чын эле балыктын куну кеттиби? Анын табият алдында келчине, баасы жокпу? Жутунуп жатып Ысык-Көлдүн нукура балыктарын такыр түгөтүп алсак, Көл тагдыры не болот? «Ак куу жок жерде Көл көрсүз» дегендей суу түбүндөгү балыктар өзгөчө сүртүүгө зар кылып такыр азайып кетсе анда эмнеге суктана алабыз.

Түбөлүктү эч нерсе жок сымал, ушул таптан болочокко ойлоно жүргөнүбүз эгп!

Ирлан СЮЮМБАЕВ, «Ысык-Көл» биосфералык аймагынын башкы директору сыяктуу реиддик топтун жетекчиси.

БАЛЫКТЫН КУНУ КЕТТИБИ?

Ырасында эле Ысык-Көлдөгү балык кору көбөйүүдө эмес, бөксөрүүнүн үстүндө. Учурдагы турмуштун кыйынычтыктарга шылтышпай аны сырттан браконьерлер тооруп жатышса, ичтен Ысык-Көлдү балык прамаселине айландырышы деген максатта башка региондордон алып келип көк беришкен форель, кубулжума форель, судак, лещь сыяктуу балыктар жалмап жатышат. Дегенимдин себеби, индустриялык балыктар эт менен гана тамактанышкандыктан Ысык-Көлдүн жергиликтүү балыктарына кол салышып, алардын тукумдарынын кыскарышына алып барышууда. Мына ошондуктан, тукуму калбай бараткандыктан көк чаар балыгы Кыргызстандын Кызыл китебине жазылып олтурат. Бул максатта эмес, бул орду толугу чек жоготуу Жогорудагыдай эле оор жагдайга ысык-көл чабагынын жана май чабагынын кирептөрү болуп отуруудыңын жашырбашыбыз керек. Эгерде «Бач сыңса берк ичинде кол сыңса жең ичинде» деген сокур принциптин кашпабында жашай турган болсок, кийинки эле беш жылдыкта Ысык-Көлдүн нукура балыктарынан такыр кол жууп калышыбыз ажет эмес.

«Ысык-Көл» биосфералык аймагынын башкы директору өзүнүн иш аракеттеринин негизги бөлүгү катары караган балык корун сактап

калуу жана аны байытуу багытында максаттуу жумуштарды жүргүзүп жатат. Кыргыз Республикасынын Президенти К.С. Бакиевдин Ысык-Көлдө балык улоого тыюу салган Жарлыгы жетекчиликке алынып, мезгил-мезгили менен ыкчам аракеттеги рейддер уюштурулуп, жүргүзүлгөн иш-чаралар жакшынакай натыйжаларын берүүдө. Алсак, өткөн 2008 жылы көл үстүнөн 9 даана кайык жана 18000 метр балык кармоочу тор алынган болсо, үстүбүздөгү жылдын өткөн айларында 9 даана кайык, 11700 метр тор кылатка илинди. Ырас, Ысык-Көлдүн балык корун

сактап калуунун алкагында Ысык-Көл областык мамлекеттик администрациясынын демилгелүү көмөк көрсөтүп жаткандыгын баса белгилеп кетишибиз зарыл. Дубандык бийлик бул багытта, тактап айтканда, Ысык-Көлдүн эндемикалык балыктары сактап калуу парасатында атайын токтом кабыл алган. Анын негизинде жылдын кайсыл мезгилинде болбосун балык проблемасына байланышкан иш-чаралар үзгүлтүксүз аткарылууда. Айрыкча, областтын губернаторунун орун басары С. А. Мамедованын ыкчам аракеттеги рейддерге өзүнүн жетекчилик жасашы иштин таа-

сирдүүлүгүн арттырууда. Жогоруда көрсөтүлгөн цифрадан тышкары көгүлтүр Көлүбүздүн кайталангыс баалуулуктарын сактап калуу максатында «Ысык-Көл» биосфералык аймагынын башкы дирекциясынын курамында турган «Ысык-Көл» мамлекеттик коругунун егерлеринин жетиштүү жетишкендиктерин белгилеп кетсек болот. Мекеменин табиятты коргоочулары жыйынтыкталып жаткан жылы 30 даана кайыкты жана 1678 даана торду колго түшүрүштү. Эгерде өзгөчө корулуучу жаратылыш аймагынын кызматкерлери учур талабына жооп берген материалдык-техникалык жабдуулар менен камсыз

болушуп, мезгилге ылайык мыйзам актыларын жетекчиликке алышканда көрсөткүч мындан да таасирдүү

УЛУТТУК ПАРК ТАБИЯТТЫ КОРГОЙТ

Биздин «Каракол» улуттук жаратылыш паркы областык-быздагы - өзгөчө корголуучу жаратылыш аймагынын бир бутагы болуп эсептелет. Анын мамлекеттик коруктардан айырмасы аймакта өзүн өзү каржылоо багытында чарбачылык иштерди жүргүзүүгө жол берилген. Бул багытта биз төмөндөгүдөй жумуштарды аткарабыз: мал жайыттарын ижарага Каракол шаарынын тегерегинде жайгашкан айылдардын элине жайып ушакта пайдаланууга тапшырабыз. Андан башка 365 гектар жерди «Каракол» лыжалык базасына ижарага келишим менен бергенбиз.

Жай мезгилинде чет элдик жана мурдагы Союздун өлкөлөрүнөн көптөгөн туристтер келип кетишет жана жаратылыш паркынын кызматынан пайдаланышкандыктары үчүн кирүү акысын төлөп турушат. Мындан башка өзүбүздүн аймагыбыздан 0,9 гектар аянтка дарактардын (Тянь-шань карагайынын, көк карагайдын, кызыл карагайдын) уруктары себилгип, өсүп жатат. Алардын жалпы саны 310800 даана, ал эми алдыдагы эки жыл аралыгында бардыгы 0,34 гектар жерге себилген дарактардын уруктары өсүп чыгып, 58100 даана стандарттык көчөттөр катары өсөпкө алынамкы. Андан тышкары 1,46 гектар аянтта 55785 даана карагайдын, теректин көчөттөрү өсүүдө.

Мамлекеттин токой фондусунун 15 гектар жерине карагай, андан сырткары 5 гектар аянтка теректин көчөттөрү отургузулган, алардын ушул кездеги өсүмдүүлүгү 72,8 пайызды түзөт. Карагайдын

көчөттөрүнүн өсүмдүүлүгү 77,8 пайыз. Мындан сырткары 2009-жылдын өткөн айларында курулуш жумуштарына жарай турган 34,1 м3 карагай, 16,87 м3 шырык даярдалып, калкага сатылды.

Биздин улуттук жаратылыш паркына Ак-Суу районунун сырт өрөөнөн мамлекеттик токой фондусуна тиешелүү 37,5 миң гектар жер берилген. Ал участок «Көөлү», «Карагайды», «Кичи жана Чон Талды-Суу», «Эңгилчек», «Кайыңды» жана «Теректи» деген өрөөндөрдө жайлашкан. Бул аймактарда ширек карагайынан башка, арча, шилби, ит мурун, жылгын, кайың, четин жана башка дарактардын түрлөрү өсөт. Аталган өрөөндөр бизге тиешелүү болгону менен ал жерлерде кошумча көчөттөрдү өстүрүү жана отургузуу иштери жүргүзүлбөйт. Ушул ишти колго алуу келечектин иши болуп турат. Буяурса «Сары-Жаз» улуттук жаратылыш паркы уюшулуп калса, бул ишти колго алат болушубуз керек.

Баса, жыйынтыкталып жаткан жылдын октябр айынын акыркы күндөрүндө Ысык-Көл облустук мамлекеттик администрациясы жаратылышты коргоо багытында эч маанилүү токтом кабыл алды. Иш-чара Кыргыз Республикасынын Өкмөтү тарабынан колдоо таап калса, «Сары-Жаз» улуттук жаратылыш паркы түзүлүп, ага мамлекеттик токой фондусунун 37,5 миң гектар жери жана мамлекеттик жер запасына тиешелүү болгон 150,0 миң гектар аянт жаңыдан уюшулуп жаткан өзгөчө корулуучу жаратылыш аймагынын пайдалануусуна берилмекчи. Бул токтомдун мааниси-

не кеңири токтолсок, ал төмөндөгүдөй: «Сары-Жаз» улуттук жаратылыш паркына берилүүчү жерлерде дүйнөгө белгилүү болгон «Жениш», «Хан-Теңири», «Нансен», «Максим Горький» жана башка чокулары, «Мөрцбахер» көлү, «Кейкап», «Көөлү», «Эңгилчек», «Кайыңды», «Теректи», «Чоң жана Кичи Талды-Суу» өрөөндөрү кирет.

Географиялык жайгашкан орду

Буюнча «Кейкап» өрөөнү өзгөчөлөнүп турат, себеп дегенде, ал жерге адамдардын катуусу азыркы күндө тик учма унаалар менен гана мүмкүн. Акчасы көптөр үчүн ал деле кеп эмес. Ошондуктан, бул өрөөндү өзгөчө корула турган жерлердин тизмесине кийирүү мезгилдин талабы болучу. Анткени, аймактын кийги «кичи тааныбайт», өсүмдүктөрдүн, жан-жаныбарлардын көптөгөн түрлөрү Кыргыз Республикасынын Кызыл китебине кирет, балким илимге эмдигиче тааныш эмес биологиялык ар түрдүүлүктөрдүн кезигиши ажеп

эмес.

«Теректи» өрөөнү деле өзүнүн уникалдуулугу, өсүмдүктөр менен жаныбарлар дүйнесүнүн байлыгы менен «Кейкаптан» кем калышпайт.

Ал эми «Кайыңды» өрөөнүндөгү көпөлөктөрдүн түрлөрү өзүнүн көп түрдүүлүгү жана көптүгү менен Кыргызстандын эле эмес, Балким Борбордук Тянь-Шаньдын өзгөчөлөнгөн үлгүсүн бериши мүмкүн. Кыскасы, жогоруда аталган жерлерди өзгөчө корулуучу табигый аймактардын тизмесине кийирүү аз дегенде экологиялык жеңиш деп аталышы керек.

«Сары-Жаз» улуттук жаратылыш паркынын долбоорун, экспертициясын түзүүдө, чек араларын тактап, губернаторубуз Кыдыкбек Шайдинов Исмаев макулдугун берген 150 миң гектар аянтты картадан бөлүп, жайыттарды, энергетика боюнча келечекте керектүү жерлерди, геологиялык жактан баалуу деп аталган участкаларды бөлүп, болочок парктын картасын түзүүдө «Каракол» улуттук жаратылыш паркынын мурдагы директору К. Жантаевдин, доцент Э. Барыкбабасовдун эмгектери балоого татыктуу. Эгерде биздин өкмөтүбүз Ысык-Көл облустук мамлекеттик администрациясынын токтомун колдоп, иш-чарада көрсөтүлгөн «Сары-Жаз» улуттук жаратылыш паркын уюштурул берсе, анда биз чынында эле өзүбүздүн жерибиздин «суук көздөргө» көрсөтпөөчү бөлүгүн келечек муундарыбызга мындан ары сактап калууга өткөрүп берген болот элек. Мунун мааниси экологиялык жактан баа жеткис.

«Каракол» улуттук жаратылыш паркынын эң негизги максаты болуп табигый өскөн карагайлуу токойлорду сактоо болуп саналат. Андан тышкары «Ысык-Көл» биосфералык аймагынын өзөктүк зонасына кирүүчү 8600 гектар жерди көздүн карегинде сактоо. Бул багытта паркта саатко, коруу жана илимий изилдөө иштери жүргүзүлүп турат. Быйыл жайында «Жаратылыштын жылдык китебин» түзүү багытында эндемиктик, сейрек көздөгөн жана Кыргызстандын өсүмдүктөрүнүн гербарийлерин чогултулуп, алардын корун аныктоого арналган иштер жүргүзүлдү. Ошондой эле дээрлик салтка айлана баштаган жаратылыш паркында болгон жаныбарлардын, айрыкча, сейрек көздөгүчү түрлөрүнүн санын жүргүзүү иштери аткарылды. Эликтер үчүн үч тонна чөп даярдалды, муундардын уюктарын калкалап иштери жасалып, 325 даана шыгырды илинди. Учурда өзүбүздүн көчөткөндө өстүрүлгөн балыктарды жаңы жылдык балаты майрамына карата сатуу үчүн даярдоо иштерине киришти. Бул аракетибиз каржылык калчыгыбызга олуттуу салым кошмокчу.

«Ак-Куу» гезити аркылуу кыргыз элин, анын ичинде ысык-көлдүктөрдү, Каракол шаарынын тургундарын келе жаткан 2010-жылы менен куттуктап, ден соолукту, бейпилчиликти, молчулукту жана берекелүүлүктү каалаймиз.

Бакыт МАКЕЕВ, «Каракол» улуттук жаратылыш паркынын директору.

ЗА АРХАРАМИ НАБЛЮДАЮТ СПУТНИКИ

«Сарычат-Эрташский» государственный заповедник продолжает совершенствовать методику мониторинга за животными на основе новейших технологий. Вслед за фотоловушками, внедряется новый метод спутниковый мониторинг. Руководитель этой работы японский профессор Шигэюки Изаумияма, известный ученый и специалист по спутниковому мониторингу, который этим методом изучал в Японии медведей и макаков. По его словам, он два года искал место, где мог бы применить этот метод именно на архарах, численность которых очень быстро сокращается во всем мире. Он побывал в Таджикистане, Нарынской области, где архаров видел только два раза в бинокль. Весной этого года он специально прилетел из Японии в заповедник увидеть архаров, и был сразу поражен их количеством и дистанции, на которую они подпускали. Решение о начале работы в заповеднике он принял сразу, а в ноябре прилетел уже с ошейниками, один из которых мы установили под его руководством.

Среди современных методов наблюдения за животными спутниковые самые совершенные и самые дорогие. Наблюдения при помощи спутников дают бесценные данные для исследователей о перемещении животных в природе. Местоположение животного фиксируется спутником каждые 20 или 30 минут и передается сразу на электронную карту. Это действительно фантастика, но которая уже стала реальностью. Этим методом изучаются многие редкие и исчезающие животные: медведи, тигры, барсы и др. Этим методом успешно проводятся исследования по барсу Том Мак Карти, под чьим руководством в 2002 году в заповеднике началось изучение и проведение мониторинга барса, архара и козерога. Теперь можно узнать подробно по минутам, где животное было утром, когда проснулось и начало кормиться, где находилось в дневное время и во сколько и где устроилось на ночлег.

Это относительно только одного дня, а сколько можно будет получить сведений за весь год, даже трудно представить. В результате этих наблюдений, мы получим полностью карту всех передвижений архаров в течение года. Это будет ответом на вопросы, которые являются «белым пятном» для ученых Кыргызстана, т.е. будет дан ответ на вопрос о миграционных путях где у них находятся летние и зимние пастбища, где происходит гон, где находятся «родильные дома», где с малыми летом укрываются от хищников, а также много другого. Это первый шаг для научного подхода к охране и восстановлению их численности, для установления мест с целью показа

животных туристам, и даже для дальнейшего использования их в качестве объекта для иностранной трофейной охоты. Я это говорю потому, что по нашему плану мы должны проследить не только за самками, но и за самцами и за молодыми архарами, т.е. выбираем и по полу, и по возрасту. Все они будут под контролем в течение всего года. Для этого мы уже получили согласие на установку шести спутниковых ошейников, которые мы установим до апреля 2010 года.

В настоящее время один ошейник установлен на самку, которая получила свое персональное имя «Бермет», от которой уже получена

найти очень просто, т.к. место нахождения фиксируется с точностью 5-10 метров и передается каждые 30 минут. Но мы надеемся, что такого в нашей практике не произойдет, т.к. этот уникальный эксперимент проводится впервые не только у нас в Кыргызстане, но и во все Центральной Азии.

Последние учеты архаров, проведенные госагентством по охране окружающей среды совместно с научными сотрудниками БП НАН КР, показали современное состояние популяции архара, которая действительно быстро сокращается на территории Ысык-Кульской

первая информация о ее перемещении. В ближайшее время, будут установлены еще два спутниковых ошейника - на взрослого и молодого самца. Особенности методики установки требуют особого опыта и мастерства, т.к. к животному нужно подойти на расстояние не более 25-30м и произвести точный выстрел из газового ружья, заряженного специальным шприцем со шприцевым в область передней лопатки или заднего бедра, действие которого начинается через 3-5 минут и длится в течение одного часа. За это время необходимо провести полные замеры животного, взять кровь и шерсть на анализ ДНК, замерить пульс и давление и закрепить ошейник.

После этого устанавливается связь со спутником, записываются координаты местонахождения животного, здесь же присваивается ему персональное имя. Далее за ним будет следить спутник, а нам остается только наблюдать за его передвижением по карте и быть начеку в случае любых непредвиденных ситуаций, в том числе гибели от хищников или браконьеров. В данном случае, браконьеров будет

области архара осталось примерно 7 тысяч особей, а по Кыргызстану 10-11 тысяч. Это реальные цифры, которые могут не совпадать с данными охотничьих хозяйств, количество которых ежегодно увеличивается, и из более 90 охотхозяйств Кыргызстана, в Нарынской обл. - 47, в Ысык-Кульской обл. 25, из которых 17 в Джеты-Огузском районе и 5 в Ак-Сууском. В настоящее время вся территория сыртов поделена между охотхозяйствами, без какого либо научного подхода, даже без мысли и желания охраны животных. Не регулированный рост численности охотпользователей, автоматически приводит к завышению численности архара в сводках по учету. Количество освоенных квот не зависит от количества животных и количества охотпользователей. Количество освоенных квот снижается, а количество охотпользователей растет. Уменьшение или совсем отсутствие добываемых трофеев мирового уровня, говорит о том,

что ни какая биотехническая работа в ОсОО не проводится, т.к. большинство из них владеют этими территориями по 10 лет и больше. За данный период каждое хозяйство уже могло бы вырастить не один десяток трофеев мирового стандарта, если бы занималось этой работой. Тем более, что на архара дается на всю область очень ограниченное количество квот, которые ущемляют популяцию и несут при правильном их использовании.

Почему в «Сарычат-Эрташском» государственном заповеднике численность архара с 2000 года постоянно повышается, и на ноябрь этого 2009 года, достигла *двух тысяч особей*, а рядом и по всему Кыргызстану она снижается? Для крупных животных (в том числе архара и барса) нет административных границ. Для архара характерны как вертикальные, так и большие исторически сложившиеся горизонтальные перемещения по территории. Это естественный, веками отработанный механизм ежегодных сезонных переходов архара к местам зимних и летних пастбищ, местам гона и охота, включая и пути переходов к ним.

Поэтому, выделение территорий охотпользователям, должен рассматриваться только исходя из миграционных путей крупных животных (архар, козерог, барс) и «соседства» с ООПТ. Современный подход к выделению территорий для охоты научно совершенно не обоснован и исходит только из практических интересов охотпользователей и лиц представляющих им эти территории.

На все эти и другие актуальные и спорные вопросы ответит новый спутниковый мониторинг архара в «Сарычат-Эрташском» заповеднике.

Александр ВЕРЕЩАГИН,
зам. директора по научной работе «Сарычат-Эрташского» государственного заповедника.

ТАБЫШМАКТУУ ЖАРАТЫЛЫШ

ЧЕКИР ЖЫЛАНДЫН ӨЧ АЛУУСУ

Индиялыктар жыланды Ыйык жаныбар дешет. Ошондуктан жыланды өлтүрүү - бул күнөөгө баткандык болот. Бирок, кээде кимдир брөөлөр ушуну унутуп, жыланды өлтүргөнө барышат. Алсак, Уттаркул кыштагында жашоочулардын бирөө чекир жыланды таяк менен урган. Шива храмнан анча алыс эмес жерде чекир жылан өлбөй калып, көптөн кийин зорго сакатан. Бирок аерден көтүп калбастан, адамдардан өч алууну көздөгөн. Бир нече күндүн ичинде ыңгайын таап, 16 адамды чагууга үлүргөн. Алардын төртөө өлүп, калганын догдулар аман сактап калган.

БӨРСӨНҮН ЖОРУГУ

Бөрсөгө (кенгуру) теңирим Бун бербертип. Ошондон улам ал добушун артык туягы менен жерди тээп билдирет экен. Бирок мүнөзү коңур, анткен менен керектүү учурда өзүн коргой алат. Кээде бөрсөнү боксер деп койсо да болот. Анткени, ал өзүнүн коркунучту душманын өзөртө төбүү менен катуу сокку ура алат. А турсун башкача да коргоно алганы кызык. Алдыңкы буту менен коркунучту туудурганда өзүнө тартып, бекем кысып, тумчуктуруп да коёт. Бир мертебе Австралиялык жаш догдуру тундусу машинасын айдап келатып, кокусунан бөрсөнү уруп кетет. Жарадар болгон бөрсөгө үкөл салып, өлүмдөн сактап калмакчы болот. Бирок, дал ошол учурда, жарадар бөрсө кыймылдап, дарыгерди дароо өзүнө тартып, бекем кыса баштайт. Байкуш догдуру аз жерден өлүп кала жаздап арандан зорго кутулат. Коңур мүнөз бөрсөнүн жоругу укмуш, кантип коргонууну да билет.

ДЕЛЬФИН ТЕРАПЕВТ

Көк деңизде жашаган дельфиндер кандайдыр бир деңгээлде кайталангыс кучке ээ экени байкалууда. Кэти Филлиппс деген беш жашар баланы ата-энеси бул жаныбардын ушундай касиети бардыгын байкап калышкан. Кэти Филлиппс эки жашында сууга чөгүп, 42 мүнөттөй суу астында болгон. Дагы жакшы, өмүрүнүн шамы өчпөй, бир ажалдан калган. Бирок, догдулар жарымжан болуп калат го дешкен. Кэти Филлиппстин апасы дельфиндик терапиянын боло тургандыгын угуп, Американын Флорида штатын көздөй жөнөгөн. Дельфинарияда оорукчан кызы беймарал сүзүп жүргөн жаныбарды көрүп, күтүсүздөн күлүп жиберген. Бул эненин жүрөгүнө кубаныч толтурган. Ошондон баштап, Кэти Филлиппс эки жыл бою дельфиндер менен бирге сүзүп, убакытты көңүлдүү өткөргөн. Ушул таасир этип, бүгүнкү күндө куландан соо болуп кеткен. Шыпаа деп ушуну айтсан.

РЕДАКЦИЈАДАН: «Ысык-Көл» биосфералык аймагынын биосфералык аймагынын директору экология, табият коргоо темасынын алкагында түшүндүрүү жумуштарын жүргүзүшүп обласыбыздын жалпы орто билим берүүчү мектептеринде иш-чара өткөрүшкөнүндө өлкөдө элдеринин чөлкөмүбүздүн флорасы жана фаунасы менен терең тааныш эмес экендиктерине күбө болушууда. Ошондуктан мугалимдер үчүн методикалык колдонмо, окуучуларга сабак болсун үчүн төмөндөгү макаланы сунуш кыламыкбыз жана газетта окурмандарын кайсы багыттагы материалдар кызыктыра тургандыгын кат аркылуу күтпөчүбүз.

Аалам биологиялык ар түрдүүлүккө өтө бай жана алар көп кырдуу. Окуучулардын акыркы эсеби боюнча дүйнө жүзүндө жан-жаныбарлардын эки миллионго, өсүмдүктөрдүн 500 миңге, козу карындардын жүз миңге жакын түрлөрү бар деп белгиленип келет. Ошондой эле 40 миңден жогору жөнөкөй организмдер бар деген бүтүмдөр айтылууда. Бирок, жогорудагы чыгарылып тыянактар жаратылыш чөйрөсүнө койгон акыркы чекит эмес. Башкача айтканда, ар жылы болжол менен бирден жаңы түр биологиялык системага топуктоого килсе, ошол эле мезгилде сырткы чөйрөнүн тер таасиринен улам бирден түр жок болуп кетүүдө.

Эми Кыргызстандын чегине келсек. Биздин өлкөдө сүт эмүүчүлөрдүн 83, канаттуулардын 368, жылпаандардын жана кескелдиктердин 33, амфибиянын төрт, балык сымалдуулардын 75, өсүмдүктөрдүн 4100 түрлөрү атайын каттоодон өткөн. Жогоруда саналган биологиялык ар түрдүүлүктөрдөн Ысык-Көл аймагы дагы куру эмес. Биосфералык резерватта сүт эмүүчүлөрдүн 54, канаттуулардын 294, жерде сууда жашоочулардын үч, жылпаандардын жана кескелдиктердин он бир, өсүмдүктөрдүн 2500дөн ашык түрлөрү кездешет. Чөлкөмдүн өзгөчө королуучу жаратылыш аймагынын статусун алышы да анын биологиялык ар түрдүүлүккө байлыгына байланыштуу болгон.

Биосфералык резерваттагы биологиялык ар түрдүүлүктүн жайгашуусу бийиктик зоналары, климаттык өзгөчөлүктөрү, меридиалдык багыттагы боюнча айырмаланат. Аймакта жок болуп кетүү коркунучуна кирептелген, ошонун айынан алкөбүздүн жана эл аралык кызыл Китепке киргизилген жаныбарлар да кездешет. Алып айтсак, кыргызстандын Кызыл китебинен орун алган

көпөлөк калдырканынын беш түрү: трихолоатис реликталык жөргөмүшү, локсис калдырканы, мерцбахер (кадимки) калдырканы, дөө шер чымын, маварис сары аарысы.

сүт эмүүчүлөрдүн он үч түрү: суу чычкан, кош эрин жарганагы, кызыл карышкыр, күрөң аюу, суусар, кундуз, мады, сүлөөсүн, илбирс, бугу (эркеги), марал (ургаачысы), жейрен, аркар-кулжа, кошак.

канаттуулардын 37 түрү: ак куу, ак көз өрдөк, узун тумшук кытан, ак баш өрдөк, көк өрдөк, кызыл фламинго, кара кунас, кашык тумшук кытан, тармап бир казан, кидик кара каз, наумаңдын күкөсө, ителги, шумкар, бахариндин ылаачыны, чөл ылаачыны, балыкчы куш, ак куйруктуу суу бүркүтү, көк жору, журтчу же тарлчы, кумай, ак кажыр, таз кара, кубарган кулаалы, сүркүт, чоң тоодак, жорго тоодак, кадимки безбелдек, кадимки тартар тоок, каркыра, жылкычы чулдук, орок тумшук чулдук, чөл азгыты, чоң кара баштуу чардак, булдурук,

чыгыш карабоору, чоң үкү кездешет.

Биосфералык аймак өсүмдүктөр дүйнөсүнө бай. Алардын ичинен 60 түргө жакыны дары өсүмдүктөрү катары бааланса, 10 түрү Кыргызстандын Кызыл китебинде. Алар: Колпабас мандалагы, учсуз анемона, кашгар бөрү карагаты, тянь-шань сибирчөси, түктүү тыйынчек, кашгар жуп жалбыракчасы, Семенов кауфманы, чатырчалуу тянь-шаньчек, оролгон соссюрея, акмаңдай пиретрум.

Жогоруда белгилеп кеткендей «Ысык-Көл» биосфералык аймагы жаныбарлар жана өсүмдүктөр дүйнөсүнө бай. Бирок, ошого карабастан түзүлгөн кырдаалды учур талабына толук жооп берет дегенден такыр алыспыз. Анткени, сырткы чөйрөнүн, айрыкча адам

табияттын эч нерсе менен алмаштыргыс мыйзам ченемдүүлүгү. Демек, адам баласы кааласа дагы, каалабаса дагы айлана чөйрөнү коргоого, биологиялык түрдүүлүктү сактоого заман алдында милдеттүү.

Биологиялык ар түрдүүлүктү сактоонун төрт себепи бар. Алар: экологиялык, илимий-изилдөө,

бизнеске айландыруу кеңири жайыла баштады. Натыйжада чычкыракан, уу коргошун, сары чай чөп, көк чай чөп, ит мурун, кызыл мыя, кийик от, сары мыя сыяктуу өсүмдүктөрдү чогултууга көп басым жасалууда. Жогоруда белгиленген өсүмдүктөрдүн учурдагы абалын, биологиялык жана эксплуатациялык корун билүү максатында бөлүм

коргоо жана токой чарбасы боюнча мамлекеттик агенттикке Кыргыз Республикасынын «Өсүмдүктөр дүйнөсүн коргоо жана пайдалануу жөнүндөгү» Мыйзамына ылайык «Дары чөптөрдү жыйноонун жана аларды чогултууда уруксаат берилүүсү өлчөмдүн (лимит) Эрежесин» Бекитип берүү өтүнүчү менен кайрылган болчу. Демилге көңүлгө алынып, бул багытта мамаленттиктин буйругу чыккан. Анын натыйжасында «Кыргызстандагы дары чөптөрдү жыйноонун эрежелери» аттуу атайын методикалык колдонмо жарык көрдү. Жалынакта кайсы дары өсүмдүктү кайсы убакта, кандай жыйноо туурасында так маалымат берилип, жергиликтүү калкка керектүү материал болуп калды.

Ысык-Көл суу астындагы балыктары, балырлары, суу үстүндөгү канаттуулары, тегериндеги өсүмдүктөрү, минералдык суулары жана саздары менен чоң экосистеманы түзүп келет. Ал климаттык өзгөчөлүгүнө ылайык журт которушкан келгип куштардын кыш мезгилинде кыштоочу кичи мекени, ал эми жазында, күзүндө болсо сапар карытып эс алуучу жайы. Сууда сүзүүчү жана суу жээгин байыр алуучу канаттуулардын миграциясы акыркы жылдары стабилдүү. Алардын саны кыш мезгилинде 23 миңден 60 миңге чейин жетсе, жазы күзү журт которуу мезгилинде 50 миңден 80 миңге чейин барууда. Албетте канаттуулардын саны 1970-1980-жылдарга салыштырмалуу аз. Ал жылдары канаттуулардын саны 100 миңден 150 миңге чейин катталган. Сандык катнаштын азайышы же көбөйүшү, канаттуулардын жаңы түрүнн келиши көп факторлорго климаттык, экологиялык байланыштуу болот.

1998-жылы кыш мезгилинде Ысык-Көлдүн Балыкчы булуңунан кызыл фламинго кезиктирилген Тропикалык канаттуу кокусунан келген түргө кирет. Ошондой эле кокусунан келген түргө быйлык куш санакта Көлдүн күңгөйүндөгү Чок-Тал айылынын тушунан чулдук сымалдуулардан - каравайка көзгө чалдыкты. Канаттууну 1876-жылы тескейден орус окумуштуусу Н.А.Северцов каттоого алган экен. Андан бери ал эч жерден жолуктурулбаган. Ушул эле жылы кышкы куш санакта Тору-Айгыр айылынын астынан Кыргызстандын Кызыл китебине жазылган үч жүздөн ашык топ учкан булдурук, сейрек кездешүүчү жылкычы чулдук, Балыкчы шаарынын батыш тарабынан өзгөчө кайтарыш алынган 13 баш таз кара жырткыч канаттуусу каттоого алынды.

Өзгөчө королуучу жаратылыш аймактарынан тышкары тоолуу өрөөндөрдү мекендешкен жапайы жаныбарлардын ал-акыбалдары жогорку деңгээлде дегенден алыспыз. Аймакта бугунун саны аз. Татына жаныбардын 15ка жетпеген башы Чымынды-Сайдын Үч-Кашка жайлоосунда кармалып турат. Ал эми кайтарууга алынбаган Сырт өрөөндөрүндө аркар менен кулжанын, эчки менен текенин, жапайы чочкунун «турмушу» өтө оор. Алар аңчылык багытындагы жоопкерчилиги чектелген коомдор тарабынан эрежеден сырт жок кылынып жатат.

Биологиялык ар түрдүүлүктүн өкүм сүрүшү табияттын мыйзам ченемдүүлүгү. Аны тигил же бул нукка бурууга болбойт. Курчап турган чөйрөгө эмнени берсең, кайра ошону аласың. Ошондуктан кунумдук жыргалчылыктын кулу болбой жаратылышка астейдил мамиле жасоону жадыбыздан чыгарбасак.

Алтын КАЗАКБАЕВА, «Ысык-Көл» Биосфералык аймагынын «Биологиялык ар түрдүүлүктү сактоо жана жаратылыш ресурстарынын түзүлүшү» бөлүмүнүн башчысы.

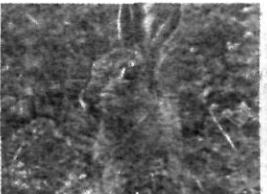
БИОАРТҮРДҮҮЛҮК ДҮЙНӨСҮ, АЛАРДЫН БИОСФЕРАЛЫК АЙМАКТАГЫ МААНИСИ

моралдык-эстетикалык жана экономикалык. Аталган себептердин маани-максаты чечмелбесе деле түшүнүктүү болсо керек. Ар бир мамлекет тарабынан олуттуу маани берилип, биологиялык ар түрдүүлүктү сактап калуу максатында өзгөчө королуучу жаратылыш аймактарынын: мамлекеттик коруктардын, корукчалардын, улуттук жаратылыш парктарынын уюштурулуп жаткандыктары да мына ушундан. Жаратылышты коргоодо эл аралык статуска ээ болгон «Ысык-Көл» биосфералык аймагынын Башкы дирекциясынын жогорудагы парасаты аркалоосунун төркүнү дагы ушул жерде жатат. Бирок, жасалган аракеттерге карабастан табияттын эч кимдин курсасын тойгуза албастыгын жашырбашыбыз керек. Ошондуктан жаратылышты коргоо менен бирге анын байлыктарын рационалдуу пайдалануу жалпы адам баласынын башкы милдети болууга тийиш.

баласынын таасиринен улам табиятыбыз өгөлө жабыркап, тукулжурап жатат. Буга бир мисал. Акыркы жылдары талааларды жана түздүктөрдү айдоо аянтчысына, тоолорду жайытка, этектерин чабындыга айландыруунун натыйжасында канаттуулардан чоң тоодак, безбелдек, жорго тоодак, кара шакылдак жана башкалар уялабай калышты. Ал эми жейрен менен кундуз, кызыл карышкыр биздин чөлкөмдөн такыр ооктап кетти.

Айрым учурларда өзүбүзгө: «Миллиондогон сом акча каражаттарын коротуп жаратылышты коргоп эмне кылабыз? Буга чейин деле жаныбарлар жашап келишкен, жашай беришет, өсүмдүктөр өсүп келишкен, өсө беришет. Адам баласына пайда батасы жок жаныбардын же өсүмдүктүн эмне кереги бар?» деген суроону берип калабыз. Ошол эле учурда биз адам баласына же жаратылышка пайдасы жок болгон күндө дагы ар

тарабынан 2007-жылдан бери карай үзгүлтүксүз түрдө мониторинг жумуштары жүргүзүлүп келүүдө. Мисалы, уу коргошун, кызыл мыя жана чычкыракан чогултууда массалык мүнөзгө ээ болгондуктан алардын экологиялык абалын жана биологиялык корун тагктаганда алар төмөнкүдөй болду:

кызыл мыя биологиялык кору - 752 тонна, эксплуатациялык кору - 502 тонна, (2007-жылдын эсептөөсү менен),

уу коргошун же бурма кара - биологиялык кору - 543 тонна, эксплуатациялык кору - 295 тонна (2007-жылдын эсептөөсү менен),

чычкыракан - эксплуатациялык кору 70 тонна (2008-жылдын эсептөөсү менен).

Жалпысынан алганда абал канааттандырарлык, Ошого карабастан камырабай калууга болбойт. Анткени, дары өсүмдүктөрүн чогултууда аларга мөңөнүтүн мурда кол салынып же белгиленген массадан көп чогултуп же чарчы метр жердеги өсүмдүктүн бардыгы жыйналып алынып, тукум калтырылбай эрежелерди бузууга өгөлө көп жол берилүүдө. Айрыкча, Түп районунун Каркыра өрөөнүндө сары чай чөп өлчөөсүз чогултулгандыктан анын тукумунун 0,75 гектарга чамалаган аянтта калышы катуу тынчсызданууну жаратпай койбойт. Эгерде түзүлгөн кырдаал чукул арада иретке келтирилбесе, бул өсүмдүктөн такыр көп жууп калышыбыз мүмкүн.

Биосфералык аймактагы чычкыракантын абалы жакшы эмес. Өсүмдүктүн биологиялык жана эксплуатациялык кору кескин төмөндөп баратат. Чычкыракантын ашы карарып куурап оорууга чалдыгууда. Мындан тышкары жергиликтүү калк бурма караны же уу коргошунду урук таштай электе эле чогултууга өтүшү. Анын уулуу өсүмдүк экендигине карашпай балдарын да тартышууда. Кайдыгерликтин көсөпөти акыры барып өкүнүчтүү жыйынтыкталып калышы мүмкүн.

Жогоруда айтылган одоно түрдө эреже бузууларды четтетүүнүн максатын кездеп, биосфералык резерваттын жетекчилиги Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн алдындагы Курчап турган чөйрөнү

бир жандыктын же болбосо өсүмдүктүн бул дүйнөдө бир биологиялык түр катары жашоого укугу бар экендигине маани бербейбиз. Алардын табиятка тигил же бул өлчөмдө таасир берүүчү функция аткараарына, ал милдетти башка эч ким жана эч нерсе такыр адздейт албоосуна түшүнүбүз дагы көлбөйт. Башкача айтканда, жаратылыштын тамактануу чыңырын, организмдердин айлануу системасын ушул биологиялык ар түрдүүлүк аткарат. Бул

мониторинг жана инвентаризация жумуштарынын натыйжасында чечилет. Илимий-изилдөөнүн жыйынтыгы менен курчап турган чөйрөнү көп жылдык туруктуу өнүктүрүү сунуштары киргизилмекчи. Аны жүзөгө ырааттуу ашыруу жаратылыш ресурстарын сактоодо эң негизги курал болуп саналат.

Баарыбызга белгилүү, акыркы мезгилдерде жергиликтүү калк араалда табигый дары чөптөрдү чогултуу жана пайдалануу, ошондой эле үй-бүлөлүк чакан

Ысык-Куль – государственный заповедник, организованный в 1948 году является старшим заповедником Кыргызстана. Основную целью заповедника в момент организации являлось охраны водоплавающих и околоводных птиц озера Ысык-Куль во время осенне-весенних миграций и во время зимовки.

Являясь одним из звеньев цепи водоемов, расположенных на миграционных путях птиц, высокогорное озеро, замерзающее круглый год является идеальным местом для отдыха и кормежки птиц в период миграции и во время зимовки водоплавающих и околоводных видов орнитофауны. Дело в том, что в береговой зоне и на акватории озера встречаются почти 250 видов птиц, из которых около 100 видов встречаются постоянно и частично гнездятся, остальные встречаются лишь на зимовку, на пролете, либо изредка залетают в колхозную.

В сего же на озере и в береговой зоне зимуют до 100 тыс. особей птиц. Вследствие того, что все

биосферной территорией «Ысык-Куль» и включенного в список «А» международной Рамсарской Конвенции по водно-болотным угодьям, членом которой состоит с 1976 года (СССР). Кыргызская Республика после обретения самостоятельности ратифицировала данную международную конвенцию в 2002-году. В настоящий момент по инициативе администрации заповедника его территория с 18999,0 га увеличивается почти на 100000 га. Дополнительные территории выделяются за счет водных акваторий Балыкчинского и Тюпского заповедов, мелководная зона которых являются местами концентрации водоплавающих птиц в зимний период. Документы по этому вопросу подготовлены к рассмотрению и утверждению Правительством Кыргызской Республики.

В оперативном плане больших успехов в борьбе с браконьерством добиваются егеря отдела охраны заповедника. В частности, в 2009-году работниками егерской охраны изъяты из вод озера почти 50 км рыболовных сетей,

ВКЛАД ЗАПОВЕДНИКА В ДЕЛЕ ОХРАНЫ ПРИРОДЫ

живые организмы, в том числе и птиц а также экосистема, в которой они обитают, тесно взаимосвязаны между собой и другими экосистемами посредством энергетических, химических и тропических связей, нарушение какого либо элемента этой связи неизбежно влечет собой и нарушения в системе в целом. Так как орнитофауна, ее численность и видовой состав, общее состояние популяции нельзя рассматривать в отрыве от других элементов природы. Поэтому научный отдел Ысык-Кульского заповедника параллельно ведет всестороннее изучение других элементов водно-болотного комплекса озера Ысык-Куль.

В настоящий момент научные сотрудники заповедника разрабатывают кроме темы «Экодемографический мониторинг водоплавающих и околоводных птиц озера Ысык-Куль» еще следующие направления: «Млекопитающие береговой зоны озера Ысык-Куль», «Флора и растительность Ысык-Кульского заповедника», а так же «Метеорологические наблюдения в береговой зоне озера Ысык-Куль».

Кроме того важнейшей задачей работников заповедника является пропаганда идей охраны природы края среди населения области и прибрежных туристов и отдыхающих. Для этого кроме специалистов по ЭКО просвещению, имеющегося в штате научного отдела, каждый работник заповедника, начиная директора и кончая егерями на участках обязаны регулярно проводить лекции и беседы на природоохранные темы среди населения, в школах и организациях области, а также опубликовать в газетах и на телевизионных станциях и выступлениях, в популярной форме разрабатывающие цели и задачи заповедника пропагандирующие природоохранные идеи.

Работа заповедника весьма разнообразна и многогранна. Основными целями ее являются: сохранение в естественном состоянии всего комплекса растительного и животного мира, почв и т.п., наиболее типичных для данной географической зоны, а также уникальных природных объектов (озеро Ысык-Куль), охрана редких животных (2 вида), растений (2 вида, краснокишечных), сохранение генофонда биологического разнообразия данной географической зоны, сохранение и изучение естественного хода природных процессов, сохранение ценных видов диких животных и растений, их размножение и воспроизводство.

Работники Ысык-Кульского государственного заповедника прилагают все свои усилия для успешного выполнения задач, стоящих перед ними, как работниками природоохранного учреждения, являющегося ядерным звеном

расставленных браконьерами, несмотря на Президентский Указ о моратории на лов рыбы в водоемах Кыргызской Республики. Кроме того изъяты более 20 единиц лодок надувных, пластиковых и фанерных, используемых браконьерами для хищнического истребления остатков рыбных запасов озера Ысык-Куль.

В условиях всемирного кризиса, экономические трудности захватывали и Кыргызскую Республику, отражаясь также и на финансировании природоохранной деятельности ГАООС и ЛХ, ее подразделения ООПТ.

В этих условиях работники Ысык-Кульского государственного заповедника, являющегося государственным учреждением и содержащегося на средства госбюджета, вынуждены обращаться с просьбой о материально-технической поддержке к различным международным фондам и организациям, для чего составляются индивидуальные целевые проекты.

Одним из успешных проектов подобного рода является «План управления Ысык-Кульского государственного заповедника» рассчитанный на 5 лет (2009-2013 гг) и финансируемый межгосударственным проектом TACIS «По сохранению биологического разнообразия Западного Тянь-Шаня», инициированный Всемирным банком. С помощью данного проекта планируется повысить техническую оснащенность заповедника, его научный отдел и охраны. Так как территория заповедника представляет собой 12 разрозненных участков, расположенных вокруг озера Ысык-Куль, по 4-м административным районам области. Имеются определенные трудности с их регулярным посещением с охранно-оперативной и научной целью, испытываются трудности с автотранспортом, плавсредствами и технической обеспеченностью научно-оперативных рейдов, снабжением ГСМ и командировочными расходами.

Надеемся с реализацией проекта заповедника «План управления на 2009-2013 гг.» а также других подобных проектов, подготовленных к рассмотрению международных и республиканских неправительственных организаций и учреждений, улучшить материально-техническую вооруженность заповедника, для того чтобы работники заповедника могли в полной мере и на должном уровне выполнять свои служебный долг перед народом Кыргызстана на сохранением биоразнообразия Ысык-Кульского края для грядущих поколений.

Болот ТЫНАЛИЕВ,
директор государственного заповедника «Ысык-Куль»

«Долбоор

Биздин долбоордун максаты Кыргызстандын экономикасынын өзөгүнүн бир бөлүгүн түзгөн, кайталангыс стратегиялык мааниси бар, эл аралык туризмдин очогуна айланган бара жаткан Ысык-Көлдүн тазалыгын сактап калууда турат. Ала-Тоонун бермети, аалам кареги болгон ыйык жайыбызды коргоого багытталган экологиялык долбоор 15 жылдан бери чогултулган фактылуу материалдардын негизинде изилденип даярдалган. Советтер Союзу чачырап, мамлекети биз эгемендүүлүктүн пайдубалын түптөл жаткан алгачкы башаламан мезгилде көлдүн экологиялык абалына анчалык маани берилбей калгандыгын эч ким жокко чыгарбас. Эгерде мындан бир аз экологиялык аварияга тийиштүү көңүл бурулуп, тазалоо иштери эл аралык стандарттын талаптарына ылайык жүргүзүлгөндө бугунку күндө ал кырыктык кесепети жаратылышка кооптонуу жаздайын алып көлмөк эмес.

Айталы дегенибиз Балыкчы шаарынын борбордук көчөсүнөн орун алган эски мунайзат базасынын айланасындагы нефть калдыктарынын ыр-чыры жана анын Ысык-Көлгө келтирил жаткан коркунучу тууралуу. Бүгүнкү күндө эч ким жана эч бир компоненттүү органдар бул жердеги мунай заркындасы көлгө зыян келтирбейт деп кепилдик бере албайт. Анткени, ошол учурда кыргыз көл жээгинен 300-350 метр аралыкта жайгашкан мунайзат базасынын ичинде болгон. Азыр жер кыртышынын алды менен мунай калдыктары сызылып жылып олтуруп, 10-15 жыл ичинде көлгө 40 метр жакындап

«муңай кенине» айланп, азыркыга чейин ошол кооптуу да, айрым үй-бүлөлөрдүн күнүмдүк тиричилигине пайдалуу да жагдайды сактап келе жатат.

2002-2005жылдары маселе кайрадан

көтөрүлгөн. Бирок, белгисиз себептер менен чечилүү стадиясына жеткен жок. Жыл өткөн сайын ыйык Көлүбүздүн түндүк-батыш бөлүгүн муңайдын калдыгына аралаштырып алуу коркунучу күч алгандыктан башталган долбоорго кайрадан кайрылып, аны жаңы маалыматтар менен толуктап, каражат маселесинин тартыштыгына карабай кайрадан жандандырууга туура келди.

Учурда кыймылга келтирилп жаткан долбоор «SOS! Ысык-Көл!» деп аталып, иш-аракеттери болсо 2009-2014-жылдарды өз ичине камтыйт. Жана ал үч аткал бөлүнүп, жыйынтыкталганга чейин 400 миң АКШ долларынын өлчөмүндөгү жумуштар аткарылмакчы.

Биринчи этабы узакка созулганына карабай 40 миң АКШ долларынын өлчөмүндөгү иштер менен жыйынтыкталды.

калды жана жээк бойлой бир метр жер кыртышынын астында нефтинин калдыктары көлмө болуп жатат.

Бул маселе коомчулуктун назарына алынып, 1996-1997-жылдары өз демилгелүү топ тарабынан көтөрүлө баштаганда «Ысык-Көл» биосфералык аймагы жаңыдан уюшулуп жаткан. Мекеменин биринчи генералдык директору, маркум К.Токтосунов менен бирдикте долбоорго атайын маалыматтар жана материалдар топтолуп жатканда, 1998-жылдын 20-майында дагы бир кырык болуп, «Кумтөр оперетинг компанинин» автомашинасы аварияга учурап, Барскоон суусу аркылуу циндик химиялык заттын көлгө агылып кирүүсүнүн ачуу фактысы катталган болчу. Мына ошондон баштап мамлекеттин, коомчулуктун көңүлү жогорудагыдай кооптуу жагдайларга олуттуу бурула баштагандыгы да талашсыз.

Объективдүү жана субъективдүү себептер менен муңайзат базасынан сызылып чыккан нефть калдыгын тазалоо боюнча даярдалып жаткан долбоор иштебей калды. Ал эми Балыкчы мунайзат базасынын алды жагы жергиликтүү калктын арасында «Кувейт» атка конуп, ошол аймактын тургундары үчүн солярка тундрууп алуучу

Экинчи этап- чогултуу, тазалоо жумуштары 60 миң АКШ долларынын өлчөмүндөгү аракеттер аркылуу 2-3 жылдык убакытты өз ичине камтыйт. Эң орчундуусу III этап. Ал 300 миң долларга белгиленип, булганган жер кыртыштарын тазалоо ишке ашырылмакчы. Андан кийин муңай калдыктарынан арылтылган аянттарга жашылдандыруу иш-чаралары жүргүзүлөт деген ой бар.

Касиеттүү Ысык-Көлүбүз үчүн сарпталуу бул каражат анын бир тамчысына эле барабар. Анткени, жылдардан жылдарды узаткан сайын аймагыбыздын кайталангыс жер көрөметти, экологиялык туризмдин булагы катары кадир-баркы артып, мамлекетибиздин кампасына киреше алып келүүсү ажеп эмес. Кыймылдар бою аны жердеги калкты багып келе жатканын да эч ким тана албайт. Ошондуктан кимибиз болбойлу дүйнөлүк, эл аралык мааниге эгедер жергебиздин көркөмүнө көңүл буруп, тазалыкты камсыз кылууну көңүлдөн чыгарбасак.

Садырбек КЕРИМОВ,
«ДАНКО» коомдук фондусунун
кызматкери,
долбоордун жетекчиси.

• Тынчсыздануу

ТАШТАНДЫ КӨРҮСТӨНДӨРГӨ ЧЕЙИН ЖЕТТИ

Ысык-Көлдүн дарбазасы аталган Балыкчы шаарынын экологиялык инфраструктурасын жакшыртуу үчүн салым кошуу, санитардык эрежелерге ылайык таза кармоо калаада жашаган ар бир адамдын жарандык милдети болсо дагы бүгүнкү күндө абал канааттандырбайт. Көчөлөрдүн бойлору, булуң бурч, бош аянтчалар коммуналдык тейлөө мекемеси тарабынан канчалык тазаланып турулганы менен акыр чыкыр, таштандылардан арылбай келет.

Жакында шаардагы көктөндүрүү жана санитардык тейлөө мекемесинин жетекчиси К. Борбашев, облустерадио компаниясынын кабарчысы С. Саманчиев менен бирдикте калаанын ичин, сырттын ыдырып көрүп, төмөндөгүдөй жазымсыз жазбайларды кезиктирдик.

алардан келечекте кандай адам чыгаары бештен белгилүү чыгаар. Шаардын ичи эле эмес таштандылар көрстөндөрдүн айланасына төгүлүп жатканы эч кимди деле таң калтырбай калган шекилдүү. Сиздер көрүп турган сүрөттөрдө калаанын батыш тарабындагы мусулмандар көрстөнүнүн жана шаардык автобекеттин артындагы орус, кыргыз мүрзөлөрүнүн жанына төгүлгөн курулуш таштандылары, акыр чыкырлар. Ал эми шаардын Комсомол көчөсүндөгү №13, 16, 29 үйлөрдүн туштарындагы көчө жээктеринде жаткан кум, шагыл, топурак, таш, кыштын сыныктары

урандылар, сыйрылган шыбактар короолордун ичинен сыртка чыгарылып ташталган. Алиев көчөсүнүн кесилишиндеги суу тосмосунун алды жагы да таштанды жайга айланган. Ал жерге барганыбызда жаңы эле кол араба менен чыгарылган таштандыга күбө болдук. Көчөдө ушул аймакта жашашкан Абдыбек, Төлөсун, Бакыт деген адамдар турушптур. Алар: «Тазалык ишканасы автоунаа менен таштандыларды чыгарып кеткенден кийин бир топ убакыт бул жер таза болуп калды эле. Кечээтен бери кайра булгана баштады. Чынында кимдер

таштанды салынчу челектер жоголо баштады. Ал эми «Бакай Көл» ишканасы менен «Ариран» кафесинин ортосундагы спорт аянтчасын курчаган зым торлордун ар кайсы жерлери үзүлүп, тешилип кепи кетип баратат. Сындырып бүлдүрүп, тоногондон балыкчылыктарга мүйүз чыкса эмдигиче кулач жеткис болот эле... Тазалык мекемесинин жетекчиси К. Борбашев мындай дейт: - Шаар калкынын атуулдук сезими ойгонуп, турмушка адамча

объектилер курулса деген ойдумен. Өлкөбүздүн көп эле аймактарында мындай иштер жүзөгө ашырылып жүрөт. Мен айтып жаткан көрстөндөргө угушумда кырк, элүү жылдай убакыт өтүптүр. Бүгүнкү күндө ушул мүрзөлөргө мусулманыбы, христианыбы эч кимиси зыярат кылып келбейт. Себеби, кайтыш болгондордун жакындарынын көздөрү өткөн, тирүүлөрү жер которуп кетишкен. ... Мынакый окурман! Бул замандын бузулганыбы же, адамдын бузулганыбы? «Өлгөндөр

жана тазаланган балыктын иче карды көнүмүш адатка айланып калган. Жеке бул эле эмес шаардын ичинде көпчүлүк үйлөрдүн маңдайында көчө бойлоруна кум, топурак түшүрүп алышып, курулуш иштерин жүргүзүп жатышкан тургундар арбын. Анын бир жагына

төгөөрүн биз деле билебиз, бирок аттарын атай албайбыз. Анткени аларга зртеңки күнү жаман көрүнүп, «козел» аталгыбыз келбейт» дешип, «сөзгө бекем» экендиктерин ырастапты.

Ата сакалы ээине бүткөн, алды алтымыш арты кырк жаштан ашкан адамдар ушуну айтышса, жаштардан, мектеп окуучуларынан эмнени күтүүгө болот? Ушундай кайдыгерликтин кесепетинен шаардык көрктөндүрүү жана жашылдандыруу үчүн жылыга тигилген көчөттөр бой көтөрбөй сындырылып, канчалаган эмгек текке кетүүдө. Жок дегенде кээ бирөөлөр өздөрү эч нерсе жасашпаса да куруп койгонду жөн коюшпайбы? Алсак, Гагарин көчөсүндөгү сейил багы али толук жасалганып бүтө элек жатса бир жагынан олтургучтардын жыгачтары жулунуп, балатылардын баштары сындырылып,

мамиле күтө билишпесе канча тазалап, көзөмөлдөп, түшүндүргөнү бекер экен. Качан кыргыз баласы, кыргыз эле эмес кайсы калк бейитке таштанды төкчү эле? Жамандыктарда мүрзөгө баратканда мен анын жанындагы, жолдогу акыр чыкырларды көрүп, өзүмөн өзүм уялам. Жаманаттысы баягы эле биздин мекемеге калып жатат. Таштандыларды айрым тургундар түн ичинде автоунаа менен төгүп кетишет. Муну кантип тыябыз, билбейм. Дагы бир маселе, 30 жылдан кийин эски көрстөндөрдү түздөп, жерди максаттуу пайдаланууга мыйзам жол берет. Андыктан шаардык автобекеттин алдындагы мүрзөлөрдү бузуп, элге керектүү

баркталмайын, тирүүлөр даңкталбайт» дейт. Маркумдарды калатоодой эт, алакөлдөй чык кылып акыркы сапарга узатып, көчөлөргө ысымдарын коюп эле дүңдүргөн шаан шөкөт менен эскөрүүнү сый деп түшүнбөй, алардын түбөлүктүү жаткан жайын мазардай аздектеп сыйынып, арбагын сыйлай жүрүүнү унутпашыбыз керек. «Өлгөндүн үстүнө көмгөн» кылып, бейитти таштанды менен бастырсак эмнебиз адам?! ... Акыры баарыбыздын бара турган жерибиз ошол жак, бул эч убакта, эч кимдин эсинен чыгууга тийиш эмес.

Марат ОРОЗАКУНОВ, Балыкчы шаары.

Адатта азыркы айрым жаш муундарга «тартипсиз», «кыймансыз», «ээнбаш» деген сыяктуу көптөгөн кинелерди коюп келебиз. Бирок чоң эле кийинер, небере, чеберлүү ата энелердин өздөрү балдарына жосунсуз жорук, тескери тарбия көрсөтүп жатышса,

Кийинки мезгилдерде «экология» деген термин күндүзүк лексиконуубузда байма-бай колдонула баштады. Менин оюмча түшүнүк өтө кеңири чөлкөмдү камтыйт. Экология- бул бизди курчап турган айлана-чөйрө, башкача айтканда, табиятка, жаратылышка байланыштуу болгон бардык нерселер. Демек, экология менен адам тыгыз байланышта, алар бири-биринен ажыратыл кароо такыр мүмкүн эмес. Анткени, адам баласы өзүнүн жашоо-тиричилигине керектүүлөрдүн барыгын жаратылыштан алат. Эгерде, бул өңүмөн алып карасак анда табиятыбыздын келечеги жөнүндө тынчсыздануубуз бардыгыбызга эл.

Мен илимпоз агайлардын көтөргөн дүйнөлүк масштабдагы глобалдык проблемаларын кайталап айткым келбейт. Мисалды учурдагы тиричиликке байланыштуу көрүнүштөрдөн келтирсемби деймин. Анда өзүбүз жашаган эле аймакты, анын айланасын алып көрөлүчү ырасында, уламдуу айлана-чөйрөбүз такырланып, таштандыга толуп барат. Ооба, терс жагдайды башка планетадан келген адамдар жасап жатышкан жок. Ал биздин кайдыгерлигибизден, Жер энинин касиетин баалап- барктабаганыбыздан улам кайталанууда.

Жайкысын Көлдүн жээги, тарыхый-маданий жайлар эс алуучулардын жана туристтердин эки-үч каттамдарынан кийин акыр-чакырге батпай калат. Ошол таштандылардын айрым бир бөлүгү майда агын суулар менен Көлгө куюлууда. Шамаал менен учуп жатат. Буга көңүл бурбайбыз. Бул багытта иш алып баруучу «Жашыл десанттардын»

отряддарынын аракеттерин жандандыруу такыр унутта калды. Жашап жаткан чөлкөмүбүздүн деле акыбалдары талаптагыдай эмес. Үйүбүздөгү, корообуздагы акыр-чыкырларды кээде көз жазгырып, басырылып калат деп көчөгө төгүп коёбуз. Же болбосо көчөлөрдүн бурчтарындагы бош аянттарга, бузулуп кеткен үйлөрдүн

ичине үйөбүз. Анан «тазалыкты сакташ керек» деп ооз көптүрүп сүйлөйбүз. Ал эми жанагы сыртка чыгарылган таштандылардын айланасында өзүбүздүн бибектерүбүз ойноп жүрүшөт. Алардын ар кандай ооруларды жүгүзүп алышаары да ажеп эмес. Ошондуктан мектеп окуучуларына, чогуу окуган курсташтарыма мындай собол

• Ой толгоо

таштагым келет. Албетте, бул жаңылык деле эмес деңизи. Биз, окуучулар, шаар тазалыгы, көчө тазалыгы маселесин чоңдоду күтпөй кайрадан көтөрүп чыкса. Себеби, шаарда жашаган калктын активдүү жана энергиялуу бөлүгү мектеп окуучулары, атайын орто окуу жайларынын студенттери. Анын үстүнө ата-энелирибиз бизди угушат да. Ишти башташ үчүн мүмкүнчүлүккө жараша көчөлөрдү группа-группаларга, класс-класстарга бөлүп алсак. Улуулар менен тазалык маселеси туурасында сүйлөшүүлөрдү уюштурсак. Кварталдык комитеттер, кондоминиумдар менен байланышты чындасак. Көтөрүлгөн демилгенин жол жобосун түшүндүрсөк. Биринчи жолкусуна таштандыларды көз будамайлап төккөндөрдү уяткарасак. Ага болушпаса шаардык Мэриянын, шаардык Кеңештин жардамы менен белгилүү бир өлчөмдө айып салсак.

Менин оюмча бул аракетинен тыянак чыгат. Ким эле өзүнүн көчөсүнө же үйүнө «Үлгүлүү көчө», «Үлгүлүү үй» деген жарнактын илинип турганын жаман көрсүн. Андан кийин ушуга улаш көрктөндүрүү жана жашылдандыруу демилгелерин кайрадан жандандырсакпы деймин.

НУРБЕК уулу Адилет, Кыргыз мамлекеттик архитектура жана курулуш университетинин Балыкчыдагы колледжинин студенти.

Бүркүттөрдүн эркек-ургаачылары бирин-бири жактырган түйгөйлөрүн издеп табышып, жубайлашып чогуу жашашат. Анан алардын үйүгүшүүсү асманда кубалашып учуп ойногондон башталат. Көктө бири-бирине жанаша учуп баратышып, сейкенүшү менен алардын кыуу аяктайт.

Андан кийин уя салуу машакаты башталып, ылайыктуу жерлерди издешет. Аскалуу тоолордун арасын аябай кыдырышып, жаан тийбеген касабат таштардын алдындагы үңкүрлөрдү тандашат. Адегенде, уясына карагайдын, арчанын бутактарынын майдаларын төшөп, үстүн жумшакташ үчүн тоо чөптөрүнөн салышып, калыңдашат.

Уяны кененирээк салышат. Сөбөби, жарыкка көлө турган болочок балапан жана өздөрү үчүн эркин баткандай туурасы эки метрге чейин созулат. Мында алып келген уусунун көлөм-өлчөмү да эске алынсн көрөк.

Этегегинде карагай, арчалар бар аскалардын арасын уялап байыргалаганды буркүттөр жакшы көрүшөт. Андай жерлерде жалайы жан-жаныбарлар арбын кездешип, айрыкча суурлар көп болот. Жумурткадан жаңы чыккан балапандардын көбүнчө семиз суурлардын этине тоюндуршат.

Ошентип, январь айынын аягында бүркүттөрдүн үйүгүшү жана уя салуу аракеттери башталса, март айы ченде көбүнчө экиден же бирден, салмагы 150 грамм келген күрөң-агыш түстөгү

жумурткаларды туушат. Ургаачылары ошол жумурткаларын 40-50 күн бою бооруна басып, балапандардын чыгарышат. Ата бүркүттүн милдети-түгөйүнө, чөл кабыктан жаңы чыккан балапандарына эт алып келип тойгузуу туруу. Ал үчүн күнүнө 20-30 чакырым болсо да, алыска аң уулап чыгуудан

Жаратылыштын жазылбаган калаары белгилүү. Ошондуктан, алгач суурларды, андан кийин чоңураак жапайы айбанаттарды алууга аябай машыктырылат. Качан булуңуңдары күчкө тулуп, сөрлкенин жаза көтөрбөгөндөй болгондо бүркүттөр балдары менен биротоло кош айтышат.

тажабай, балапандарынын тороло баштаганына карай суурдан башка да жаныбарлардын эти менен азыктандырат. Ар түрдүү эттин касиети болочок алгыр куштарын тез жана кубаттуу өсүшүнө өбөлгө түзөт.

Ошентип, балапан өз алдынча уядан учкуча ата-энесинин багуусунда 30-40 күн өтөт. Июнь-июль айларында канаттарын күлөп уча баштаган жаткинчектерин бүркүттөр жандарынан чыгарбай турмушка-аңчылыкка үйрөтө башташат. Эгерде алар балапандарынын чыгаан касиеттерин мыкты үйрөнө албаса, анда тулку менен карышкырларга жем болуп

мыйзамы баарыга бир эмеспи. Жаш бүркүттөрдө баарына келип толгондо түгөйлөрүн издей башташат. Анан эркек ургаачы болуп жубайлашып, уяларын салышып балапандарын басып чыгаруу түйшүктөрүн тартышат.

Кийинки жылдарда бүркүттөрдүн саны кескин азайып кеткендигине байланыштуу алар республикабыздын Кызыл китебине киргизилген. Сейректеп жоголуп бараткан куштардын төрсүн сактап калуу чынында чоң милдет.

«Жаныбарлар дүйнөсүндө» китебинен

• **Сырдуу дүйнө**

КЫРГЫЗ МАЗАР

Кыргыздар байыртадан отко, сууга, тоого, ташка сыйынган. Төбөсү бийик Көккө, төшү түктүү Жерге сыйынган. Арабардан көлө электе эле, дин келе электе эле кылычынан кам тамызып, мусулманчылыкка айдап кире электе эле... Мазарга сыйынган. Улут каада-салтын, ырым-жырымын талкалап турган тоталитар доорунда да угулбай, билинбей, көрүнбөй сыйынышкан. Жаңы доор ошол дайраны буруп турган дамбаны алып жибергендей болду. Мазарга сыйынуу, табынуу, тайынуу кайра күчөп, кайра жанданды.

Эл акыны Шайлообек Дүйшөев Бишкекте жашап турган психолог, элдик табып Мелис Карыбековко жолугуп, Кыргызстандагы мазарлар жөнүндө сураганда кызыктуу ойлорун ортого салыптыр. Көңүлүңүздөрдү ушул айткандарга бурабыз.

Мазар деген жаратылыштын храмы. Алардын ар биринин космо менен болгон байланышы, өзүнчө касиети болот. Космо менен жерге көпүчүлүк ири алды биз менен ошол мазарлар аркылуу гана байланышка чыгышат деп айтылып келет. Ким билсн?... Эмнеси болсо да адам менен жаратылыштын бири-бирине болгон гармоникалык байланышын биле жүргөнүбүз эл.

ЧОЛПОН АТА МАЗАРЫ

Ысык-Көл өрөөнүндө. Учурунда Калыгул олуя жашап өткөн жер. Бул мазардын Чолпон (Венера) жылдышы менен байланышы бар. Бейшитин нуру түшкөн мазар. Бирок, айрым бир адамдар айтып жүргөндөй ал жерде Чолпон-Ата аттуу олуя болгон дегенге менин көзүм жөтпөйт.

Чолпон-Ата олуялардын мазары. Буга ырыскы, бейпилчилик, береке, ден соолук тилеп барып сыйынып келсе болот.

МАНЖЫЛЫ АТА МАЗАРЫ

Тоң өрөөнүндө. Мамбет, Садыбай манасчылар өткөн жер. Бул мазарга Манас айта баштагандар баштап чукак болгондор, балалуу болбой жүргөндөр барып сыйынса болот.

Манжыл Ата манасчылардын мазары.

ЫСЫК АТА МАЗАРЫ

Чүй өрөөнүндө. Кыргызстандагы эң эле касиеттүү мазарлардын бири. Эркек балалуу болалбай жүргөндөр барып сыйынса болот. Ысык-Ата саяккерлер менен табыттардын мазары.

ТАСТАР АТА МАЗАРЫ

Жумгал өрөөнүндө. Табият сыры өтө күчтүү мазарлардын бири. Бул өрөөндөн күчтүү молдолор көп чыккандыгы ушул мазар менен түшүндүрүлөт. Буга төрөбөгөндөр барып сыйынса болот.

ШАМШЫКАЛ АТА МАЗАРЫ

Кетмен Төбө өрөөнүндө. Шамшыкал Ата мазары аалымдар менен өнөрпоз ырчылардын, төкмө акындардын мазары. Акындар менен ырчылардын бул өрөөндөн көп чыккандыгы бекерин эмес.

ЭГИЗ БАК МАЗАРЫ

Чолпон Ата менен Балыкчы шаарларынын ортосунда. Буга жаңы үйлөнгөндөр, сүйүнгөнө жөтпөй калгандар ак нике тилеп барып сыйынса болот.

КОЧКОР АТА МАЗАРЫ

Кочкор өрөөнүндө. Кочкор Ата мазары дөөлөт менен бак жалгагандардын мазары. Ошондуктан бул өрөөндөн эзелтен эле ал бийлеген адамдар көп чыккан.

БАБ МАЗАР ДЕГЕН ЭМНЕ?

Кыргызстанда жогорудагы мазарлардан тышкары Баб мазар деген бар. Алар биздин байыркы ата бабабыздын мазары.

ЧЕЧ ДӨБӨ МАЗАРЫ

Ат Башы өрөөнүндө. Баб мазарлардын эң чоңу. Алмамбеттин сөөгү жаткан жер. Чеч Дөбө магия менен сыйкырдын мазары.

АРСТАНАБ МАЗАРЫ

Чымкентте (Түркстан). Казактар ушул мазарга үч ирет барганын Меккеге бир жолу барып келген менен төңкөрүшөт.

БИЗДЕГИ АРСТАНАБ МАЗАРЫ

Убагында кадимки Аристегдин кеңеши менен Александр Македонский келип сыйынып, күч кубат алып кайткан мазар.

СУЛАЙМАН ТОО

Кыргызстандын Мекеси ушул тоо. Бул жерге күнөөмдү кечир деп барып сыйынса болот.

ЭЧКИЛҮНҮН ТООСУ

Мындан тышкары Талас өрөөнүндө Айчүрөктүн мазары, Эчкилүнүн тоосу, Ак Талаада Тайлак баатырдын күмбөзү, Шырдакбек хандын чеби бар. Шырдакбектин чебинин касиети өтө күчтүү. «Талаагерин жапайы арстандары» деп аталган байыркы кыпчактардын кудурети ушул жерде. Буга эл башы болум деген кишилер барып сыйынса болот.

МАЗАРЛАРГА КАНДАЙ СЫЙНАТ?

Баб мазарларга жолу азылбаган, жүрөгү түшкөн, күч-кубат алам дегендер же алдыга бир чоң ишти баштоого аттангандар барып сыйынат. Мазарга адамдар топ-топ болбой, жалгыз барып, түнөп сыйынып келиши керек. Сыйынып атканда ичиндеги ыймандай сырын жашырбай төгүп, эч нерсе калтырбай айтып, тилеген тилегин, сураган өтүнүчүн билдирсе болот. Ар бир мазардын өзүнчө касиети, күчү, ээси, энергетикасы, аурасы, арбактары бар.

«Ак куу» пресс.

ӨЗҮБҮЗДҮ ӨЗҮБҮЗ ДАРЫЛАСАК БОЛОТ

КААКЫМ

Каакым жалпы кыргыз элине кеңири белгилүү өсүмдүк. Ал кыргыздын бардык райондорунда өсөт. Бизде ондонго түрү бар. Каакымдын жаш жалбырагын салаттарга кошууша, ал тамактын витаминдүүлүгүн ого бетер арттырат. Каакымдын тамырында белок заттары, темир, калий, марганец, фосфор, ошондой эле көптөгөн витаминдер, органикалык кислоталар, башка заттар бар. Бул сырттан ача маанисиз көрүнгөн өсүмдүк тер чыгаруучу, өт азайтуучу, кақырык чыгаруучу, зат алмашууну жөнгө салуучу касиетке ээ. Ал тамак-аш сиңирүүчү бездерди жана ичеге кызыл жолдорунун иштшин активдештирет, адамдын тамакка болгон табитин арттырат.

Каакымдын таамырын күзүндө же эрте жазда жалбырактары жайылганга чейин даярдашат жана муздак сууга салып чайкап тазалап туруп, көлөкөдө кургатышат. Аны жазгы, жайкы суу ташкыны басылгандан кийин өзөндөгү аралдарда тазалап алып, ыңгайлуу болот. Анткени, тамырын суу жууп кеткен өсүмдүктөрдүн арасында каакымдын тамыры көп болот жана терип алуу оңойго турат. Аны терип алаар менен эле кургата башташат.

Каакымдын тамырын тазалап, жууп, абада бир аз кургаткандан кийин аны духовкада кара күрөң болгонго чейин кууруп, сокуга жанчып (же башка жол менен) майдалап, кофе же чай сыяктуу демдеп ичет. Сууга кайнатып ичсе да болот.

ТӨӨ ЖАЛБЫРАК (УЙГАК)

Бул жалбырагы далдайган, өзөгү бийик келген эки жылдык өсүмдүк. Анын ошол далдайган жалбырагында дарылык касиети бар заттар көп болот. Уйгактын жалбырагын август айында жыйнашат.

Элдик медицина аны куяң (радикулит) оорусун айкыртуу үчүн колдонушат. Уйгакты же төө жалбыракты үзүп алып, ошол эле замат 5-6 жалбыракты ооруган жерге каттап коюп, үстүнө кагаз же целлофан кагазын жаап, жылуулап таңыш керек.

Төө жалбырактын тамырын сууга кайнатып, заара, тер чыгара турган дары даярдашат. Аны ошондой эле муун ооруларына каршы да колдонушат. Аш казан жарасын, өнөкөт гастритти айкыртуушат. Кант диабетти менен ооругандарга да пайдалуу өсүмдүк болуп саналат.

Кайнатып, тундурма даярдоо үчүн бир аш кашык

төө жалбырактын тамырына бир бир стакан кайнак суу куюп аралаштырат да, идиши менен кошо эмалданган идиште кайнап жаткан сууга салып 30 мүнөт ысытат. Андан кийин муздаган, даяр болгон дарыга бир аз кайнак суу кошуп 200 миллилитрге жеткирет. Ал салкын жерде эки суткага чейин сакталат. Кант диабетти менен ооругандар жана ички жарасы барлар күнүнө эки, үч жолу жылуу түрүндө жарым стакандан ичүүлөрү керек.

ИТ УЙГАК

Ит уйгак бир жылдык бч өсүмдүгү. Анын составында каротин, аскорбин кислотасы, эфир майы жана башка заттар бар. Ит уйгак ар түрдүү диатездерди айыктыруучу ванна даярдоо үчүн пайдаланылат. Айрыкча, жаш балдардын диатезине кеңири колдонушат.

Чөптү кайнатканан кийин алынган тундурмасын заара жана тер чыгаруучу, ошондой эле тамактын аш болуусун жакшыртуучу дары катары ичишет.

Ит уйгактын нымдуу жерде, өзөндөрдүн жээктеринде, суу сактагычтын жандарында өстүрүү ыңгайлуу болот. Күзүндө бир чарчы метр жерге 3-4 кило кык, 30-40 грамм суперфосфат, ошондой эле өлчөмдө калий тузун чачып даярдаса өсүмдүк эки ойлонгондой өсөт. Ит уйгактын үрөнүн себердин алдында 18-20 грамм аммиак селитрасы же 25-28 грамм аммоний сульфаты чачылат. Суук түшкөнгө чейин бир, бир жарым ай калганда жөөк салып, 3-4 сантиметр тереңдикте себишет. Жер кыртышын ар дайым нымдуу кармап, жумшартып туруу керек.

Жазында үрөндү 2,5-3 сантиметр тереңдикте себишет. Аларды алдын ала нымдуу кумга аралаштырып, аралашманы температурасы 10-15 градус белмөдө 1-2 сутка кармагандан кийин бир жарым, эки айга чейин нөл градуска жакын температурада кардын алдына калтырышат.

Жалбырагын жана сабагын ал гүлдөнгө чейин даярдашат. Ит уйгакты шыйпаңда же жашыл түсүн жоготпой турган үстү жабык жерлерде кургатышат. Сырьену ичине кагаз төшөлгөн пакеттерге же картон коробкага салып кургак жерде сакташат.

Даярдаган

Табилды ЖАМАНАКОВ, «Ысык-Көл» биосфералык аймагынын «Экологиялык билим» бөлүмүнүн жетектөөчү адиси.

Элдик кылуучулар:
КР Курчеп турган чөйрөнү коргоо жана токой чарбасы боюнча магистрик, агенттик
“Ысык-Көл” биосфералык аймагынын башкы дирекциясы

Басылма жөнүндө маалымат.
“Ак-Куу” үч айда бир жолу чыгуучу маалымат бюллетени.

“Ак-Куу” “Ысык-Көл” областында жерди экологиялык багытта пайдалануу долбоорун жактоочуларга жана ага кызыккандарга арналган жалпы маалымат каражаты.
ДАРЕГИ: Балыкчы шаары, Нарын шоссеи 10. “Ысык-Көл” биосфера аймагынын башкы дирекциясы. тел.: 2-67-20

Редакция:
Ж.А.Абдылдаев
А.Ш.Зембердиев
С.Ж.Жузенбаев
Т.Д.Бекбаев
Т.А.Калыков - башкы редактор

Редакциянын дареги:
Балыкчы шаары,
Нарын шоссеи 10.
Тел.: (03944) 2-69-81
Биолитень Карвалп шаарындагы «СОО ПИ» фирмасынын компьютердик борборунда дарвалды.
“ММК” колдоо боюнча борбор фондуусунун басмакнасында басылды.
Заказ №2088. Тираж 2500 нуска.